

Platón művészetfelfogása Állam című művében

A cikk írója: Szeibert Márton mechatronikai mérnök, az AQUILA Párt tagja, aki 8 éve végez önkéntes tevékenységet az AQUILA szervezésében. A teológia, filozófia a kedvenc hobbijai közé tartozik. Egyéb írásai az **AQUILA Magazin**ban olvashatók.

Rizmayer Péter

Platón művészetfelfogása Állam című művében

Jelen dolgozat két részből áll. Az első részben bemutatom az *Állam*¹ X. könyvében a művészetekről írt gondolatmenetet, és a „vonal”-, illetve „barlanghasonlat” segítségével értelmezem. A másodikban az örök nevelésének művészetekre vonatkozó egyes részeit (II. és III. könyvek) próbálom meg értelmezni. Az írás célja az, hogy Platón művészetfelfogása kapcsán elgondolkodjunk a művészet és az igazság kapcsolatáról.

¹ *Platón Összes Művei*, Európa, Budapest, 1984, II. kötet. (Tekintettel arra, hogy idézeteket kizárólag ebből a kiadásból vettem, a továbbiakban csak az oldalszámokat jelölöm.)

Platón az *Állam* X. könyvének elején az olvasható, hogy ami utánzás, azt „semmi esetre sem engedhetjük be államunkba”. A lét három formáját nevezi meg: az isten alkotta ideát (természetbeni forma, létező), ilyen például az asztal ideája. A második forma maga az asztal, amelyet az asztalos készít el, a harmadik forma alkotója pedig az utánzó, pl. a festő, aki lefesti az asztalos által készített asztalt. Fontos különbség, hogy amíg az asztalost a bútor elkészítőjének mondjuk, addig a festőt semmiképpen sem nevezhetjük a bútor elkészítőjének, sokkal inkább utánzónak. Platón az utánzókhöz sorolja a művészeteket (pl. minden költő). Fentiek miatt írja, hogy az utánzó művészet igen távol van az igazságtól, s minden dolognak csak kis részét ragadja meg, s ez a kis rész is egy árnyképe (költők is pl. csak az erény árnyképeit utánozzák). Ily módon a festő sok mindent festhet, s úgy tűnik, hogy mindenhez ért, „a világ bölcsének mutatta magát”², azonban valójában nem ért ahhoz, amit utánoz. Platón szerint ez abból is látszik, hogy ha valaki mind a dolog megalkotására, mind az árnykép megalkotására egyaránt képes volna, akkor sokkal inkább az előzőnek szentelné magát. Homéroszra vonatkozóan felteszi a kérdést (tekintettel arra, hogy háborúról, hadvezetéséről véleményt nyilvánít), hogy „Vagy például tesz-e valaki említést Homérosz idejéből egy olyan háborúról, amelyben ő volt a vezér, vagy amelyet az ő tanácsai segítségével vívtak meg sikeresen?”³ De a magánéletben sem volt Homérosz a maga életével a nevelés irányítója, ahogyan pl. azt Püthagorasz tette és akinek későbbi követői püthagoraszai életmódjukkal még ma is hírnévnek örvendenek. Platón arról is ír, hogy amíg egy adott dolog készítője annak használójától kapott információk alapján alkot (ahhoz tartja magát), addig az utánzónak nem lesz használatból szerzett tudása, nem kényszerül arra, hogy a tárgy ismerőjével együtt legyen s elfogadja utasításait. Így „...sem tudása, sem helyes véleménye nem lesz annak a dolognak a szépségről, vagy rosszaságáról, amit utánoz.”⁴ Tekintettel arra, hogy semmilyen érdemelegeset sem tud arról, amit utánoz, „az utánzás csak játék, nem pedig komoly dolog”⁵. Platón azt is leírja, hogy ne az uralkodjék bennünk, „ami csak úgy látszik nagyobbnak, kisebbnek, többnek vagy nehezebbnek, hanem az, ami számol, s ami a hosszúságot vagy a súlyt megméri?” Szerinte ez a „látszat” (pl. valami nagyobbnak tűnik, de ha megmérjük, kiderül, hogy nem az) a lélekben lévő zavarra, természetünk „gyengéjére” vezethető vissza. A művészet pedig ezzel, a „gondolkodástól távol eső részünkkel társalog, s annak a

² 660.

³ 662.

⁴ 668.

⁵ 669.

barátja és kedvese – s hozzá nem is helyes s nem igaz céllal.”⁶ Platón szerint az a lélek rész, amely bíz a mértékben és számolásban, a lélek legértékesebb része szemben azzal, ami ennek az ellentéte. Vagyis a haszontalan (utánzó művészet) egy másik haszontalannal (a léleknek fent említett részével) lép frigyre, ami „csak haszontalan ivadékot hozhat világra”⁷. Platón ezt követően arról beszél a dialógusban, hogy amikor a becsületes ember elveszti a fiát, akkor bánkódik ugyan, de a fájdalommal szemben mértéket tanúsít. Az emberben belül küzdelem dúl, hiszen egyrészt szenved, ami a fájdalom irányába hajtja, másrészt a józan észre és a törvényre hallgatva küzd ez ellen. A törvény többek között azt mondja, hogy a leghelyesebb magatartás az, ha az ember a sorscsapásokban megőrzi a nyugalmát, s nem zúgolódik, mert attól a helyzete semmivel sem lesz könnyebb, az emberi dolgok úgysem érdemlik meg, hogy nagyon a lelkünkre vegyük őket. „Szókratész” szerint az ilyen esetben nem úgy kell viselkednünk, mint a gyermekek, akik tehetetlenül jajveszékelnének, hanem arra kell szoktatni a lelket, hogy minél előbb a gyógyulás útjára lépjen, s igyekezzen azt, ami beteg és elesett talpra állítani. „Azt a részt viszont, amely mindig a szenvedésre való visszaemlékezés és a siránkozás felé húz bennünket, s amely mindezzel nem tud betelni, vajon nem értelmetlennek, tunyának és a gyávaság szerelmesének kell-e mondanunk?”⁸ Platón szerint a méltatlankodó lélek rész sokféle utánzásra nyújt alkalmat, míg az okos és nyugodt kedély (amely mindig hasonló önmagához) nem könnyen utánzható és nem is érthető meg könnyen. Különösen nem fogja megérteni „a színházba összesereglett sokfejű embertömeg; mert ez egy számukra idegenszerű lelkiállapot utánzása volna.”⁹ Fentiek alapján világos, hogy az utánzó költő amennyiben a tömeg kedvében akar járni, akkor a „méltatlankodó és szeszélyes” kedély felé fordul, mert ez alkalmas az utánzásra. Hasonlít a festővel egyrészt abban, hogy amit alkot, az az igazsághoz képest értéktelen, másrészt abban, hogy léleknek az értéktelenebb részével társalog. Emiatt nem kell befogadni a művészeteket az államba, hiszen a léleknek pont az értéktelen részét táplálja, élesztgeti, és ezzel szép lassan tönkre teszi az értékes, a gondolkodó részt. Olyan ez mintha az államot a gonosz emberek kezére játszaná, a tisztességeseket pedig tönkretenné. „Éppúgy mondhatjuk azt is, hogy az utánzó költő egyénileg minden egyes polgár lelkében rossz alkotmányt honosít meg...”¹⁰ A gondolatmenetet Platón a tragédia és a komédia művészetekkel folytatja, ahol ugyanez tapasztalható,

⁶ 672.

⁷ Uo.

⁸ 677.

⁹ Uo.

¹⁰ 678.

hogyműveikben a hősök gyászban „a nagy siránkozás közben hosszú beszédet vágnak ki vagy mikor énekelnek és tépik magukat”¹¹ miközben gyász esetén pont az ellenkező magatartás, a nyugalom megőrzése a férfias, a követendő. De nemcsak a gyászt, hanem a szerelmi érzéseket, a dühkitöréseket stb. az utánczó költészet növeli és öntözgeti, uralkodóvá teszi rajtunk, miközben éppen hogy „le kellene igaznia, hogy jobb és boldogabbá, nem pedig rosszabbakká és szerencsétlenebbé legyünk.”¹² Platón szerint az államba az egész költészetből csak az istenekhez írt himnuszokat és az erényes férfiakról szóló dicsőítő költeményeket szabad befogadni. Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy „ha a gyönyörködető költészet és az utánczó művészet „valószínűvé tudná tenni, hogy szükség van rá a jól kormányzott államban”¹³, akkor befogadnák, hiszen tudják, hogy a „varázsa alatt vagyunk”. Azonban a lelkiismeret nem engedi, hogy a nyilvánvaló igazságot elárulják. Mert végülis egyedül arról van szó, hogy az ember jó vagy rossz legyen.

A fenti gondolatmenettel párhuzamba állítható a VI. könyvben található vonalhasznalat. Ebben a hasonlatban Platón egy vonalat két részre, majd a részeket újra tovább két részre osztja. Az egyik rész a látható, a másik az ésszel felfogható világot jelképezi. A látható rész egyik darabja jelzi a képeket (árnyékképek stb.), a másik darab, aminek ezek a képek a hasonmásai (élőlényeket, növényzetet, minden kézzel készített dolgokat). Az ésszel felfogható részek egyike a mértan és a vele rokon tudományok (ezek a valóságból vonatkoztatnak el), a másik részt azonban (az ideák világa) csak az ész képes megragadni az okfejtés erejével.

Fentiek alapján jól látható, hogy Platón „létrendjében” a művészet igencsak alul foglal helyet, és ahelyett, hogy a megismerést szolgálná, sokkal inkább az érzékelhető világot gyarapítja, pont azt, amitől az Isten felé forduló embernek el kellene fordulnia. Úgy tűnik, hogy a művészet sokkal inkább szolgálja a barlangban maradást (Platón híres barlanghasonlata az Állam VII. könyvében olvasható), kiszínezi, gazdagítja a barlanglétet, mintegy újabb és újabb hullámokat vet benne, illúziót kelt, úgyis mondhatnánk, hogy gyarapítja a „máját”¹⁴. Az utánczás utánczását hozza létre, vagyis még jobban eltávolít a valóságtól, ugyanakkor magától az utánczott dologtól is elszakad. Minél jobban gyarapodik, rétegződik az illúzió, annál több kötődést, tévutat, homályt rejt magában,

¹¹ 679.

¹² 682.

¹³ 683.

¹⁴

[https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1j%C3%A1_\(ill%C3%BAzi%C3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1j%C3%A1_(ill%C3%BAzi%C3%B3))

ami rabul ejti az embert és nem engedi, hogy felszabaduljon és megismerje az igazságot. (Az, hogy a művészet milyen rombolást képes az ember lelkében véghezvinni, mit jelent az, hogy „minden egyes polgár lelkében rossz alkotmányt honosít meg”, arról még a későbbiekben lesz szó.) Az ember minél jobban átadja magát az illúzióknak, annál jobban megismeri a részleteit, annál jobban kidolgozza azt. Platón így ír a barlang hasonlatban: „¹⁵... a gondolkodás erénye azonban, úgy látszik, mindennél inkább valami istenibb lényegből való, amely az erejét sohasem veszti el, de persze aszerint, hogy merre fordul, üdvössé és hasznossá, illetve haszontalanná és károsná lehet. Vagy talán nem figyelted még meg, hogy a gonosznak tartott, de egyébként okos emberek nyomorult lelkecskéje milyen élesen lát, s milyen pontosan fel tudja ismerni azt, amire irányítva van? Mert hiszen a látás nem rossz, csak éppen abban a kényszerhelyzetben van, hogy a gonoszságnak kell szolgálnia, s így minél élesebben lát, annál több aljasságot követ el.” A barlang hasonlat alapján a gondolkodás fordulhat a feljebbi világok felé, vagy gondolkodhat a barlang falán látható árnyakról. Azzal, hogy a művészet ezt a „máját” erősíti, gazdagítja, akkor hozzájárul ahhoz, hogy az erre irányuló látást (a gondolkodást) élesítse, vagyis ahhoz, hogy az ember egyre több (cizelláltabb és durvább) aljasságot kövessen el. Mindez nem vonatkozik a művészetnek arra a részére, amely a barlangból való kijutást segíti (gondolok itt a Platón által pl. említett istenekhez írt himnuszokra).

Az örök nevelése (II-III. könyv)

Platón a dialógusának ezt a részét azzal kezdi, hogy nagyon fontos az, hogy a gyermek milyen mesét hallgat, mert az beivódik a lelkében, hiszen ebben a korban még nem képes megítélni, hogy „minek van rejtett értelme, minek nincs, hanem amit ilyen zsenge korban befogad, az rendszerint kitörölhetetlenné és megmásíthatatlanná lesz benne.”¹⁶ Azt a példát hozza, hogy semmi olyasmit ne beszéljünk, hogy az istenek viszálykodnak egymással, mert úgy kell nevelni őket –akkor lesznek többek között jó örök – ha az egymás közti viszálykodást a „legrútabb bűnnek” tartják. Ebben mindenképpen látni kell Platón bátorságát, aki az emberi jóság, az emberi lelki felemelkedés érdekében hozzá mert nyúlni, kritizálni a komoly tekintéllyel rendelkező költőket pl. Homéroszt. Platón a tekintély nem hatotta meg, hanem ezt félretéve, kizárólag az általa képviselt kizárólagos isteni érdek (az emberi lélek felemelkedése) szemszögéből vizsgált és kritizált. Bizonyára ma hosszú vitákat váltana ki az, hogy a műveket kizárólag ebből a

¹⁵ 464.

¹⁶ 133.

szempontból szabad-e megítélni, azonban fel kell tennünk azt a Platón dialógusából következő kérdést, hogy szabad-e (egyáltalán az ember merheti ezt megtenni) más szempontból vizsgálni bármit is. Elgondolkodtató kérdés, hogy ha ma ilyen szempontból görcső alá vennék az iskolában olvasott irodalmi műveket, akkor melyikről tudnánk biztosan állítani, hogy Isten felé irányítja a lelket.

Platón művében az egyik fő kritikai szempont az istenek helyes ábrázolása. „De hogy szerencsétlenek azok, akik bűnhődnek, s hogy az isten mérte rájuk a szerencsétlenséget: az ilyen beszédet nem szabad megengednünk a költőnek. (...) az ellen az állítás ellen azonban, hogy az isten, aki jó, bárkinek is rosszat okozhat, mindenképpen a végsőig kell harcolnunk.(...) mert ha ilyesmi elhangzana, az nem volna sem istennek tetsző, sem nekünk hasznos dolog, sőt következetes sem.”¹⁷ Platón alapelve az, hogy Isten semmilyen rossznak nem az oka, a rossz okát mindenkinek saját magában kell keresnie. Filozófiájában szerepel a lélekvándorlás, vagyis azzal is számolni kell, hogy a rossz, ami az emberben benne van, lehetséges, hogy egy korábbi életében elkövetett tetteinek következménye, attól függetlenül, hogy adott életünkben nem emlékszünk rá. A mindennapi életben legtöbbször azt tapasztalom, hogy az emberek azt gondolják magukról, hogy ők alapvetően jók, „rendesek”, és nem értik, hogy miért szenvednek ettől vagy attól. Ilyenkor persze sokszor felmerül kézenfekvő megoldásként, hogy Isten a szenvedés oka, vagy éppen abban a formában, hogy Isten miért engedi meg ezt. Platón számára valószínűleg fontos lehetett, hogy erre rámutasson. Ahogy a fenti idézetben is szerepel ez sem Istennek nem tetszik, sem nekünk nem hasznos. Gondoljunk bele abba, hogy amennyiben a fenti módon gondolkodnánk, és eszerint nevelnénk fel a gyermekeinket, mennyivel tudatosabban élnénk meg az életünket. Ez a gondolkodás valóban lehetővé tenné az Isten felé haladást.

Az ezt követő részben azt bizonyítja be, hogy hazugságot tartalmaznak azok a mesék, amely szerint az istenek mindenféle formát vesznek fel (pl. Héra papnóként alamizsnát gyűjt). Ennek kapcsán beszél Platón az „igaz hazugságról”, amelyet isten és ember egyaránt gyűlöl. Erről azt írja Platón, hogy „a maga leglényegesebb részével s a leglényegesebb dolgokban senki sem akar szándékosan hazudni, hanem mindennél inkább irtózunk attól, hogy ezen a ponton hazugság legyen bennünk. (...) Mert azt hiszed, hogy valami nagyon akarok mondani; pedig csak azt mondom, hogy mindenki éppen azt vállalja legkevésbé, hogy a lelkével a való dolgokban hazudjon, s ebben mások félrevezessék, tehát tudatlan maradjon, s hogy a hazugság ezen a ponton legyen meg és

¹⁷ 136-137.

állandósuljon benne; ellenkezőleg: a hazugságot mindenki éppen az ilyen vonatkozásban gyűlöli a legjobban. (...) Márpedig „igaz hazugságnak”, amire az imént céloztam, a legtöbb joggal a megtevéstett ember lelkében lévő tudatlanságot nevezhetjük.”¹⁸ Ha jól értem, ez a rész a lélek legmélyében lévő tudásáról szól, vagy a lélek legmélyén lévő „isteni lenyomatról”. Ez egy olyan rész, ami nem emberi, és úgy működik, mint egy belső iránytű, „Ariadné fonala”, amely mentén bármilyen messze is „esik” az ember Istentől, vissza képes találni hozzá. Ha ezt a legbelső részt „átírják”, vagy legalábbis az ember lelkébe olyan mélyen hatolnak be, hogy ezt időlegesen „felülírják”, akkor egy nagyon mély szakadékba kerül az ember akár életeken át, mert a lelke legmélyén ezt a tévedést fogja igaznak tartani, ez lesz a „igaz hazugság”, és ebben fog gyökerezni a gondolkodása, minden tette. (Ugyanez a folyamat olvasható a fent említett X. könyvben is). Ha ezt a műveletet egy társadalom „szენvedí el”, akkor ennek még katasztrofálisabb következményei vannak. Ha belegondolunk a kommunizmusba, szocializmusba, akkor úgyis szemlélhetjük ezeket, mint ilyen kísérleteket, a forradalmakat meg mint lázadást a „felülírás ellen”. Mert –ahogy Platón írja – ezt „nemcsak az istenek, hanem az emberek is gyűlölik”¹⁹. Ismét utalva a barlanghasonlatra illetve a lélekvándorlásra, ezekből kiolvasható, hogy az embert Istentől több „szint” választja el. Vagyis ha nem is írják felül az emberben lévő isteni lenyomatot, akkor is rendkívül leegyszerűsített tudással rendelkezik, vagy ha úgy tetszik, többszörös fátyol választja el az isteni fénytől. Ahhoz, hogy el tudjon jutni az igazsághoz (valószínűleg ez az emberi létformában lehetetlen), ezeket a fátylakat le kell tépni. Vagyis ha nem is írják felül egy időre az ember lelkében lévő isteni igazságot, akkor is nagyon nehéz feladata van. Azonban térjünk vissza az „igaz hazugságra”. Platón írásából számomra mindezek alapján az sejlik fel, hogy nagyon pontosan tisztában van a művészet erejével, annak lélekformáló erejével. Vagyis amikor nem az Istenhez való eljutás segítségeként, eszközöként szempontjából ítéljük meg a műalkotásokat, hanem más pl. kizárólag tetszés vagy ránk való hatás szempontjából, akkor szinte észrevétlenül már be is engedjük és megengedjük, hogy hasson ránk. Egy-egy műalkotás pedig rendkívül mély hatást tud gyakorolni egy-egy emberre vagy egy-egy társadalomra. És egy-egy ilyen műalkotással nagyon zavaros vagy éppen nem isteni tartalmak is beszivároghatnak az emberi lélekbe és nagyon komoly rombolást okozhatnak. Egyszóval egy műalkotás képes arra, hogy segítse az ember útját Istenhez, azonban olyan tartalmak „szállítója” is lehet, amely nagyon komoly rombolást okozhatnak a lélekben. Ezért veszélyes az ún. „művészi szabadság”, hiszen ez

¹⁸ 142-143.

¹⁹ 143.

alatt sok minden elfogadottá válhat és szép lassan a művészetből átáramlik a társadalomba és megmérgezi azt. Ugyanebből a szempontból beszél Platón az utánozásról is: „illetve ha már utánoznak valamit, akkor utánozzák már gyermekkoruktól fogva azt, ami hozzájuk illik: a bátor, mértékletes, istenfélő, szabad férfiakat, s minden ilyen erényt; a szabad emberhez nem illő dolgokat ellenben se ne cselekedjék, se ügyesen ne utánozzák, s éppúgy semmi rút dolgot se, nehogy az utánozásnak az legyen az eredménye, hogy maguk is olyanná válnak. Vagy talán nem tapasztaltad még, hogy az utánozás, ha a gyermekkortól kezdve végig vonul az egész életen, lassanként szokássá és természetté válik, akár a testre és a beszédre, akár a gondolkodásra vonatkozik?”²⁰ Vagyis az utánozást is a jó érdekében korlátozni szükséges, hiszen az utánozás képes az embert átalakítani, és emiatt csak a helyes magatartás utánozásának lehetőségét szabad megtartani. Azokat a művészeket is, akik mindenféle dolgot képeset utánoznak, ki kell rekeszteni az államból és csak azt megtartani, aki egyedül (még ha nem is olyan szórakozató) a becsületes ember beszédét utánozná az előírt formában. Platón ugyanebből a szempontból vizsgálja meg többek között a dallamot és a ritmust (ezekre most nem térek ki részletesen). A zenei nevelés jelentőségéről így ír: „Épp ezért van, kedves Glaukónom, olyan óriási fontossága a zenei nevelésnek, mert a ritmus és a dallam hatolnak be legjobban a lélek belsejébe, azt hatalmas erővel megragadják, s jó rendet hozva magukkal, azt, aki helyes elvek szerint nevelkedik, rendezett lelkű emberré tetszik, aki pedig nem, azt éppen ellenkezővé.”²¹

Összességében lehet írni, hogy Platón művében sok szempontból járja körül mindazt, ami kihat és befolyásolja az emberi életet, és egyedül abból a szempontból vizsgálja meg azokat, hogy elősegítik-e az ember Isten felé történő haladását. Az Államban csak azt engedni be, ami ennek megfelelő, minden mást kizár.

Mondhatjuk azt Platónra, hogy túlságosan egyoldalúan közelíti meg a művészeteket, azonban a kérdés az –ahogy arról már fenti is írtam –, hogy van-e olyan szempont, amely képes ezt felülírni. Azt sem felejtjük el, hogy a művészet rendkívül összetett dolog, ez volt már Platón korában is, és ez az összetettség mára csak fokozódott. Az, hogy adott műalkotás segíti-e az ember útját felfelé, igazából csak az képes megítélni, aki már kijutott a fényre (utalva a barlanghasonlatra) és visszajött a barlangba, hogy segítse a többi embert. Rá kell vagy kellene hallgatni. Az ilyen ember azonban nemcsak megítéli a műalkotásokat, hanem a benne lévő fény hatására inspirálja is a művészeket arra, hogy pl. „égi zenét”

²⁰ 172.

²¹ 188.

írjanak. Ha ezt az értékrendszert nem engedjük érvényesülni, akkor az „állampolgárokat” tulajdonképpen magukra hagyjuk. Ebben a magára hagyásban (ami egyfajta szabadságként is értelmezhető) pedig valószínűleg a műalkotások megítélésében nem fogja azt a szempontot érvényesíteni, hogy melyik műalkotás az, amely elősegíti a saját lelkének fejlődését, mert ha akarná, sem fogja tudni megállapítani.

Irodalom

- Platón összes művei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984
- [https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1j%C3%A1_\(ill%C3%BAzi%C3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1j%C3%A1_(ill%C3%BAzi%C3%B3))

A cikk írója: Rizmayer Péter, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar-esztétika szakán végzett. 5 évig tanított gimnáziumban, illetve másfél évig szerző- déssel a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Jelenleg projektmenedzserként dolgozik. Korábban irodalmi jellegű írásai (2 db) jelentek meg. 15 éve tagja az AQUILA Közösségnek, amelynek kiadványaiban rendszeresen publikál.